

А. Л. Мельничук, М. О. Растворова

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
melan97@ukr.net, m.a.r.r.y@mail.ru*

СПРИЙНЯТТЯ ПРОСТОРУ ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯ

Актуальність. Розвиток території визначений складною сукупністю чинників, пізнання яких дозволяє розробляти та реалізувати заходи із бажаної для територіальної громади та конкретної людини його спрямованості. Просторові трансформації, зокрема, визначаються й особливостями його сприйняття. Пізнання особливостей сприйняття людьми місцевості проживання дозволяє краще зрозуміти, чому вони використовують своє середовище певним чином.

Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими питаннями.

Вивчення об'єктивної просторової організації суспільства пов'язане, зокрема, із дослідженнями закономірностей сприйняття людиною території проживання. Людина, у тому числі з метою оптимізації територіальної організації, реалізації просторових трансформацій керується власною інтерпретацією людини його місця розташування, характеристик і значення. Складовою сприйняття території є локальна ідентичність. Сприйняття території, де проживає людина пов'язане із сформованим позитивним чи негативним ставлення до неї, формуванням почуття приналежності до території, її особливостей або відторгнення, бажання або небажання жити і працювати на цій території. Просторова ідентичність стимулює особистість до соціокультурної, громадянської, економічної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням різних аспектів питань взаємоузгодженості просторової ідентичності та розвитку різнопланової громадської активності територіальних громад займались, зокрема, **Н. Еллемерс, Д. Замятіна, І. Кононов, М. Крилов, А. Мусієздов, Л. Нагорна, П. Нора, А. Пілясов, Г. Рагмаа** та багато інших. Вкрай мало досліджень щодо впливу

сприйняття простору на його перетворення.

Постановка завдань та мети дослідження. Метою дослідження стало виявлення взаємоузгодженості сприйняття простору та його перетворення локального рівня на прикладі міста Запоріжжя. Для досягнення поставленої мети нами були вирішені наступні **завдання**: 1. Визначення особливостей та чинників, які визначають сприйняття мешканцями м. Запоріжжя районів міста; 2. Виявлення взаємовпливу інтралокального та локального рівнів просторової ідентичності мешканців міста.

Виклад основного матеріалу. Особливості та фактори, які визначають сприйняття мешканцями м. Запоріжжя районів міста. Одним з ключових завдань даного дослідження стало визначення особливостей та просторових відмінностей сприйняття районів міста.

Для здійснення цього аналізу ми використали відповіді респондентів за блоками запропонованої анкети «Громадська активність» та «Райони міста» (блок містить як відкриті питання про асоціації, пов'язані з районами міста, так і питання з ранговою оцінкою різних аспектів привабливості проживання в районах міста).

За відповідями на питання блоку анкети «Райони міста» виявлено, що:

Згідно результатів анкетування, мешканці м. Запоріжжя надають перевагу районам міста з точки зору бажаного проживання у такому порядку: Хортицький (21,3), Жовтневий (23,9), Ленінський (26,2), Комунарський (24,2), Шевченківський (25,9), Ордженікідзовський (28,0), та Заводський райони (43,6).

Виявлено такі особливості сприйняття району проживання та міста жителями. Запоріжжя:

1) Мешканці Жовтневого, Комунарського, Ленінського, Хортицького та Шевченківського районів найкращим місцем для проживання вважають свій власний район. Мешканці Ордженікідзовського району поставили власний район на друге місце. Мешканці Заводського району вважають свій район найгіршим

для проживання. Отже, в Жовтневому, Комунарському Ленінському, Хортицькому та Шевченківському райони переваги районів, а також укоріненість та ментальна прив'язаність мешканців перекривають певні недоліки району. Мешканці Заводського району, навпаки, знають особливості (на жаль, негативні) свого району настільки добре, що бажають його змінити;

2) Мешканці «старої» частини міста (Жовтневий, Комунарський та Шевченківський райони) схожі у своїх вподобаннях. Окрім власного району проживання, їм подобаються сусідні райони (ті, що ближчі до центру міста) та Правий берег (Ленінський та Хортицький райони, показники яких в більшості випадків співпадають);

3) Мешканці Ленінського (спального) району на другу позицію після свого ставлять Комунальний та Хортицький райони – також спальні, але гірші за транспортною доступністю (надають перевагу спальним районам). Мешканці Хортицького (спального) району на другу позицію після власного району поставили Ленінський та Ордженікідзовський райони через їх кращу транспортну доступність (стомилися від щоденної дороги через мости).

4) Мешканці Ордженікідзовського району кращим за свій район вважають Хортицький – більш затишний та екологічно чистий (готові змінити транспортну доступність на екологію?).

Далі проаналізуємо якісне сприйняття районів мешканцями міста. В процесі дослідження на основі відповідей на питання про асоціації, які виникають у респондентів з районами міста, ми побудували когнітивні карти (карти сприйняття) за результатами анкетування мешканців кожного району. Виходячи з побудованих нами когнітивних карт (за кількістю та особливостями асоціацій) райони міста можна згрупувати наступним чином:

1) **Райони з найбільшим набором асоціацій** – Жовтневий та Хортицький райони. Це може пояснюватися як великою кількістю

«важливих точок» в районі, так і «славою», уявленням про район, який знаходиться далеко;

2) *Спальні райони міста з комбінацією декількох «важливих точок»* – наприклад, авіабудівний завод «Мотор Січ» та аеропорт для Шевченківського району, завод «АвтоЗАЗ» та залізничний вокзал

«Запоріжжя-1» (Комунарський район), гребля «ДніпроГЕС» та пам'ятник В.І. Леніну (Ленінський район);

3) *Райони міста з певною ознакою чи групою певних рис* – адміністративна функція та центральне положення Ордженікідзовського району чи промисловість та несприятлива екологічна ситуація в Заводському районі.

4) Також важливим аспектом є те, з якою сферою життя чи галуззю інфраструктури респонденти пов'язують у своїй перцепції інші райони міста. Ці асоціації вказують на ті сфери, що цікавлять або бентежать респондентів, але, частіш за все недостатньо розвинені у районі їх проживання.

Заводи міста були згадані для Заводського та Шевченківського районів міста мешканцями Жовтневого, Комунарського, Ордженікідзовського, Шевченківського та Хортицького районів міста. Це вказує на те, що мешканці найбільш промислово потужного Заводського району вже не вважають заводи чимось особливим і звиклись з ними. Щодо галузевого розподілу промислових підприємств міста, то лише мешканці Комунарівського та Ордженікідзовського районів вказали на металургійну спеціалізацію підприємств Заводського району, а в картині для мешканців інших районів міста заводи виступають лише в ролі забруднювача довкілля. Ленінський район, навпаки, вважається промислово розвинутим у позитивному значенні (на думку мешканців Шевченківського району).

Як асоціації респондентами були названі й конкретні великі підприємства міста. Авіабудівний завод «Мотор Січ» (Шевченківський район) був названий мешканцями Жовтневого, Комунарського, Ленінського, Хортицького та

Шевченківського районів. Автомобілебудівний завод «АвтоЗАЗ» (Комунарський район) був згаданий мешканцями Жовтневого, Комунарського, Ордженікідзовського та Хортицького районів міста. Це вказує на районоутворюючу роль таких підприємств та на їх вписаність в просторово-часовий континуум міста Запоріжжя.

ЗАЛК (Завод алюмінієвих Конструкцій, Заводський район) був названий лише мешканцями сусіднього Ордженікідзовського району, що може бути пояснено його попередньою відомістю як потужного металургійного підприємства, але такого, що не грає зараз великої ролі в економічній ситуації міста. Пивоварний комбінат «Славутич» (Хортицький район) був згаданий мешканцями цього ж району як предмет гордості.

1) Власною домівкою свій район проживання вважають мешканці Комунарського, Ленінського та Хортицького районів міста – спальних районів міста.

2) Серед об'єктів соціальної інфраструктури міста мешканцями Ленінського району була названа Обласна клінічна лікарня (Комунарський район), мешканцями Ордженікідзовського району – дитячий інтернат (Ленінський район) та Обласна наукова бібліотека імені М. Горького (Жовтневий район), мешканцями Хортицького району

– палац Спорту «Юність» (Ордженікідзовський район), мешканцями Шевченківського району – музично-драматичний театр ім. В.Г. Магара (Жовтневий район). Сакральні споруди в Жовтневому (Покровський собор) та Комунарському районі згадали мешканці Хортицького та Ордженікідзовського районів відповідно.

Освітні центри міста – вищі навчальні заклади – були згадані мешканцями Жовтневого та Комунарського районів. Це можна пояснити територіальною близькістю – мешканці районів знають їх, бо часто бувають поряд чи обрали ці ВНЗ для здобування освіти.

3) «Ворота» міста (тобто, залізничні вокзали, аеропорт) як асоціації були названі мешканцями Хортицького, Жовтневого, Шевченківського та Ордженікідзовського районів. Це свідчить про те, що, наприклад, для мешканців Комунарського району (тут розташований головний залізничний вокзал міста «Запоріжжя – 1»), важливішим у районі проживання є його роль власної домівки, ніж певні загальноміські суспільні функції.

4) Крупні об'єкти торгівельної інфраструктури (ринки), що розташовані в інших районах були названі мешканцями Заводського, Комунарського, Ленінського, Ордженікідзовського та Хортицького районів. Мешканці Жовтневого та Шевченківського районів не назвали ринки серед своїх асоціацій з жодним районом міста – це можна пояснити тим, що найбільші ринки міста – ринок Анголенко та Малий ринок розташовані в Жовтневому районі, близько розташовані та мають гарну транспортну доступність для мешканців Шевченківського району.

5) Об'єкти та події рекреаційно-розважальної сфери були названі мешканцями Жовтневого, Шевченківського, Ордженікідзовського та Комунарського районів (концерти на площі Фестивальній, кафе, боулінг, площі-сквери та Набережна, де можна зібратись компанією чи погуляти), Шевченківського, Комунарського та Заводського районів (відпочинок на природі чи на пляжі). Парк «Дубовий Гай» (Жовтневий район) був названий мешканцями Жовтневого та Шевченківського району (територіальна близькість).

б) Оцінку екологічної ситуації власного та інших районів міста було зроблено мешканцями Шевченківського та Комунарського районів (вважають, що екологічні проблеми існують в Заводському районі); на думку, мешканців Хортицького району, повітря в Шевченківському районі забруднене; чистоту повітря в Хортицькому району належним чином оцінили мешканці Комунарського та Жовтневого районів міста. Мешканці Жовтневого району згадали про «річку-краснючку» у власному районі (р. Суха Московка, куди

металургійні заводи скидають відходи виробництва, через яке вода вже багать десятиліть має червоно- буре забарвлення. Стік річки – р. Дніпро).

7) Серед суспільних проблем було названо кримінал у Шевченківському районі (мешканці сусіднього Жовтневого району).

8) Серед важливих історичних подій та культурних пам'яток доба Козаччини (асоціація з Хортицьким районом) була названа мешканцями Жовтневого та Ленінського району, Велика Жовтнева революція (асоціація з Жовтневим районом міста) – мешканцями Жовтневого та Ленінського районів, «старе місто» (Жовтневий район) – мешканцями сусідніх Шевченківського та Комунарського районів. Серед пам'ятників міста найбільш популярним виявився пам'ятник В.І. Леніну (Ленінський район) – названий мешканцями Хортицького та Жовтневого районів; пам'ятник Ф.Е. Держинському (Жовтневий район) згадали мешканці Ордженікідзовського району; пам'ятники ВОВ танку-визволителю (Жовтневий район) та літаку (Ордженікідзовський район) назвали мешканці Хортицького району. Гребля ДніпроГЕС (промислова споруда, міст) є «візитівкою» Ленінського району – вона є стійкою асоціацією для мешканців Заводського, Комунарського, Хортицького та Шевченківського районів.

9) Природні особливості інших та власного районів виділили для себе мешканці усіх районів міста, окрім Ленінського району. Мешканці Заводського району відзначили для себе р. Дніпро в Хортицькому районі, а мешканці Шевченківського району – походження народної назви Комунарського району через його природні особливості (побудований на піщаному ґрунті колишніх Дніпровських плавнів).

Цікавими і навіть несподіваними виявилися припущення про «прописку» о. Хортиця – одного з чудес України, Національного історико-культурного заповідника та найбільшої природно-рекреаційної зони міста: мешканці Жовтневого, Заводського, Комунарського, Хортицького та Шевченківського районів вважають острів частиною Хортицького району міста; на думку

мешканців Ордженікідзовського району, острів входить до Ленінського району; офіційно, острів Хортиця належить до складу Ордженікідзівського адміністративного району. Таке хибне уявлення може бути пов'язано 1) з спільністю назви острова Хортиця та Хортицького району; 2) з транспортною та пішохідною досяжністю острова з правого берега – більшість туристів, щоб потрапити на острів, користуються мостами, який сполучає Хортицю з Ленінським та Хортицьким районами міста.

Взаємозв'язок інтралокального та локального рівнів просторової ідентичності мешканців міста. Ще одним важливим питанням, яке ми поставили собі в процесі дослідження, стосується взаємодії та наслідковості між інтралокальним та локальним рівнем ідентичності населення. Відповідь на нього дозволить встановити зв'язок між цими найнижчими таксономічними рівнями і, таким чином, запропонує інструменти особистого зацікавлення населення у покращенні комфортності життя на рівні власного району проживання та населеного пункту.

На існування ланцюговий зв'язок між інтралокальним та локальним рівнем територіальної ідентичності вказує те, що респонденти з Жовтневого та Хортицького районів міста, які дали найвищу оцінку привабливості для проживання власних районів (1,6 та 2,2 з 7 відповідно), вище оцінюють й інші райони міста (сума рангів 26,4 та 26,5 відповідно) – отже, і місто в цілому; мешканці Заводського району, які найнижче за респондентів з інших районів оцінили свій район (5,8 з 7), найнижче оцінили й інші райони міста (сума рангів 29,6) – а, отже, і місто в цілому.

Для визначення наслідковості між громадською активністю респондентів на інтралокальному та локальному рівнях ми порівняли співвідношення відповідей по блокам «Громадська активність (Інтралокальний рівень) та «Локальний патріотизм респондента, громадська активність».

Що стосується реальних дій по благоустрою території, то більше уваги

власному району проживання приділяють респонденти з Комунарського та Заводського районів міста: активнішими в діяльності з благоустрою всього міста, ніж власного району є респонденти з Шевченківського району. Мешканці Жовтневого, Хортицького та Ленінського районів є проявляють однакову активність на обох рівнях.

Таким чином, на основі співвідношення між інтралокальним та локальним проявом громадської активності респондентів можна стверджувати наступне:

1) Респонденти з Жовтневого та Хортицького району ототожнюють власний район проживанням з містом в цілому: на їх думку, покращення близької їм території відповідно є покращенням умов проживання в усьому місті – інтралокальний та локальний рівні ідентичності взаємопов'язані між собою;

2) Респонденти з Комунарського та Заводського районів міста сприймають свій район проживання не в контексті, а автономно від всього міста – посилений інтралокальний рівень просторової ідентичності.

3) Респонденти з Шевченківського району вважають важливішим для себе ситуацію в місті в цілому, їх громадська активність переважно направлена на місто взагалі – посилений локальний рівень просторової ідентичності.

На перший погляд здається, що основним в даному випадку виступає така характеристика району як центральність: з віддаленістю від центру міста зростає інтралокальний рівень ідентичності та зменшується локальний.

Насправді ж відсутність ланцюгового зв'язку між інтралокальним та локальним рівнем ідентичності населення (мій район проживання = моє місто) вказує на проблемну ситуацію, підсвідоме розуміння якої зумовлює два різні сценарії поведінки людей:

1) ізоляція – першочерговим завданням є вирішити існуючі проблеми на своїй території незалежно від міста в цілому;

2) заміщення – респонденти ідентифікують себе з містом більше ніж з районом проживання (коли в середньому ситуація в місті є кращою, ніж ситуація

в цьому конкретному районі), «закривають очі» на конкретні проблеми власного району, вважаючи, що покращення життя в місті в цілому, поліпшить ситуацію і в їх районі проживання, хоча самі приділяють цьому менше уваги.

Висновки. Таким чином, в результаті здійсненого дослідження виявлено взаємозалежність сприйняття та громадської активності населення, підтверджено існування інтралокального рівня просторової ідентичності та встановлено ланцюговий зв'язок між інтралокальним та локальним рівнем територіальної ідентичності. Перспективним є у контексті виконаного дослідження розробка підходів науково обґрунтованого врахування особливостей сприйняття простору як складової суспільно-географічного механізму із забезпечення просторових трансформацій.

